

Анна Морозова

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАРХІВУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ВЕЛИКОЇ АРМІЇ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

*Публікуються архівні джерела, які розкривають різноманітні аспекти перебування
військовополонених Великої армії Наполеона в Чернігівській губернії в 1813 – 1815 рр.*

200 років минуло з часів Вітчизняної війни 1812 року. Дотепер драматична епоха приваблює до себе численних дослідників. Однак досі ще залишаються і лакуни, до числа яких можна віднести долі військовополонених Великої армії.

Наполеон, висунувши проти Росії у червні 1812 року майже 450-тисячну армію та задіявши у кампанії в загальній кількості 676 тис. осіб [1, 1114], сподівався розбити противника на кордоні, укласти мир і з тріумфом повернутися додому. Однак цим планам не судилося здійснитися. У Росії Наполеон зіткнувся з непередбаченими труднощами. Армія, дворянство, купецтво, селяни, створене в ході війни ополчення та партизанські загони – усі виступили на захист країни.

Французька армія не була готова до ведення війни в зимових умовах. Не було в достатній кількості наметів, теплої одягу та взуття, не передбачалося перекування коней й обладнання обозів полоззям [2, 244]. Форсовані марші ускладнювали нерегулярне постачання армії провіантом, фуражем.

Усе це стало перешкодою для просування, а пізніше й відступу армії, що, врешті-решт, призвело до загибелі грізної Великої армії, яка майже 20 років тримала в жаху Європу. Багато французьких солдатів віддали перевагу полону перед голодом, холодом та козацькими піками й «почитали себя щасливими и защищенными», перебуваючи в неволі. [3, 316; 4, 197; 5, 156].

Чернігівська губернія разом з іншими губерніями Російської імперії була обрана для тимчасового розміщення військовополонених, які направлялися до Астраханської, Оренбурзької, Вятської, Пермської, Саратовської та Тамбовської губерній.

У Державному архіві Чернігівської області у фонді канцелярії чернігівського цивільного губернатора зберігається значна кількість документів, що стосуються перебування військовополонених на території губернії в 1813-1814 рр.

Військовополонених, які опинилися в Чернігівській губернії, можна умовно розділити на дві категорії: до першої належать особи, для яких Чернігівська губернія була визначена місцем постійного проживання в полоні, до другої – ті, що слідували через губернію в інші регіони імперії.

Полонені великими колонами по 2-3 тис. чоловік безладно брели, знесилені від холоду та голоду, брудні, зарослі, закутані в жіночі хустки, свити і кожухи [2; 274 – 277, 293, 301]. Багато їх гинуло у дорозі.

У листопаді 1812 р. циркуляром головнокомандувача Санкт-Петербурга С. К. Вязмітінова губернській владі було приписано піклуватися про постачання військовополонених теплим одягом. Відповідальність за «снабжение одежою прилично времени года» була покладена на губернатора тієї губернії, «в которую с самого начала партии пленных вступает». Перед урядовцями Чернігівської губернії

© Морозова Анна Валеріївна – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Держархіву Чернігівської області.

постало завдання забезпечити їх одягом, взуттям, їжею, медичною допомогою та житлом (док. № 5).

Чернігівською губернією також рухалось чимало солдат та офіцерів наполеонівської армії. Серед них були французи, італійці, іспанці, баварці, голландці. Більшість з них брали участь у всіх найбільших битвах, побували в Москві і, покинувши її, випробували на собі усі жахи відступу. Їх полонили під Смоленськом, Борисовим, Вільно, Ковно, Кенігсбергом, Мінськом, Варшавою, Берліном. Перші партії полонених потрапили в Чернігівську губернію в січні 1813 року. Серед них були піхотинці, кірасири, єгері, гусари, улани, драгуни – солдати та офіцери.

Узимку 1812/13 р. для «плennих європейцев» важливішою умовою збереження життя було своєчасне отримання відповідної медичної допомоги.

Ще в липні 1812 р. постало питання про відведення приміщень у губернському місті під воєнні шпиталі. Поступово проблема нестачі лікарняних приміщень була вирішена (док. № 1). А в липні 1813 р. наглядч Чернігівського воєнного шпиталю Горбунов сповіщав губернатора про концентрацію всіх хворих у будинку генерал-губернатора [6, 95]. За потреби партії полонених оглядали лікарі Чернігівського тимчасового воєнного шпиталю. Тих, хто не міг рухатися далі, залишали на лікування в Чернігові. Військовополонені перебували на лікуванні у лікарні Чернігівської богадільні та разом з пораненими солдатами й офіцерами російської армії – у воєнному шпиталі (док. № 3).

Нестача російського медперсоналу спричинила підняття статусу лікарів з військовополонених. Циркуляром С. К. Вязмітинова від 19 грудня 1812 р. було дозволено використовувати лікарів з полонених у лазаретах за умови, «чтобы пленные врачи... ни под каким видом не употреблялись для лечения наших жителей». А іменним указом Олександра І С. К. Вязмітинову від 1 квітня 1813 р. було дозволено оголосити військовополоненим медичним чинам про можливість вступити на службу в воєнні шпиталі. Проте, як повідомив предводитель дворянства Мглинського повіту, де мешкали військовополонені медичні чини, «ни один не изъявил на то своего желания» (док. № 4).

Та все ж і на Чернігівщині практикували окремі лікарі з полонених Великої армії. Так, разом з титулярним радником П. Смагіним з Києва до Чернігова прибув голландський лікар Янсон, який надавав медичну допомогу спочатку тільки йому. 13 жовтня 1813 р. П. Смагін звернувся до чернігівського губернатора з проханням дозволити під час виконання ним «поручення..., возложенного от министра в нескольких губерниях», тримати при собі цього лікаря (док. № 7). Дозвіл був отриманий, а вже 25 жовтня 1813 р. Янсону дозволили залишитися в Ніжині при лікарні місцевої богадільні, «в рассуждение того, что он по знанию медицины может быть там полезен» [7, 157]. Невдовзі П. Смагін мав вирушити до Київської губернії, й Янсон з Ніжина був доправлений до губернського міста, але за розпорядженням губернатора разом зі своїм слугою повернувся до Ніжина «для временного там пребывания» [7, 258].

Приписи встановлювали й санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи. Так, Медичний департамент у приписі від 16 грудня 1812 р. вказав на неприпустимість «близкого сообщения» між полоненими та місцевими жителями й одночасно закликав обивателів надавати полоненим «христианское призрение». Там же важливим заходом запобігання розповсюдженню епідемічних захворювань визнавалися «глубокое зарытие или сожжение» тіл померлих військовополонених.

Треба відзначити, що поховання померлих полонених не було законодавчо організовано, тому представлялося на волю випадку. Солдат наполеонівської армії через світську та церковну пропаганду не вважали християнами і їм часто відмовляли в місці на кладовищі. Померлих у дорозі зазвичай закопували поблизу доріг, узимку спалювали або залишали без поховання. Полонених, які померли у населених пунктах, зазвичай ховали за їхніми межами.

Судячи зі змісту документів, померлих військовополонених у Чернігові ховали на кладовищі у братських могилах, але без дотримання санітарних норм. Це викликало стурбованість місцевої влади, яка навесні 1813 р. очікувала погіршення ситуації з роз-

повсюдження епідемічних захворювань. Ще у лютому 1813 р. губернатор звернувся до страпного Троцького з проханням перевірити дії міської поліції щодо нагляду за місцями, які «за открытием весны и теплоты от испарений при истлении погребенных не с должною аккуратностию на кладбищах человеческих тел и накопленного во множестве при всех больницах человеческого ж помета и в некоторых лошадиного навоза» могли призвести до епідемії інфекційних захворювань. Огляд Троцьким усіх небезпечних у санітарному відношенні місць виявив бездіяльність місцевої поліції, тому ним була запропонована низка найнеобхідніших заходів (док. № 2).

Головним джерелом існування полонених було утримання, що виділялося казною. З метою скорочення цих витрат, а також отримання будь-якої користі з великої кількості військовополонених, російська влада вирішила використати їхню працю в народному господарстві й навіть для служби в армії.

Ще наприкінці 1812 р. імператор Олександр I підтримав пропозиції Комітету міністрів, спрямовані на скорочення державних витрат на утримання військовополонених [8, 555 – 555 зв.]. Передбачалося поляків направляти на укомплектування полків на Кавказі та Сибірської лінії, що дало б змогу не лише зменшити кількість казенних утриманців, а й зберегти рекрутів для армій, що діяли проти французів. З січня 1813 р. іменним указом Олександра I керуючому військовим міністерством доручалося направляти полонених з «природных французов, итальянцев и голландцев» в Орел для формування легіонів за штатами піхотних полків російської армії та утриманням за штатами мушкетерських полків [9, ст. 25310]. Та ця спроба виявилася не зовсім вдалою – масового запису до нього не було [10, 130].

Військовополоненим із робітників і майстрів пропонувалося за бажанням працювати як на казенних, так і на приватних фабриках та заводах на загальних умовах із російськими підданими.

Землеробам пропонувалося оселитися серед колоністів Саратовської та Катеринославської губерній і працювати у поселенців; згодом вони мали можливість навіть отримати землю (на відміну від колоністів без грошової допомоги від держави).

Інші, «по привычным к солдатской жизни или по неспособности к трудам другого рода», мали бути задіяними на відбудові Москви та інших міст [8, 555 – 555 зв.].

І вже на початку 1813 р. чернігівському губернаторові було доручено сповістити смоленського губернатора про бажання власників фабрик та заводів Чернігівської губернії найняти робітників і майстрів з полонених, які перебували в Смоленській губернії [8, 554].

Хоча кількість фабрично-заводських робітників серед полонених була незначною, але саме вони підказали рішення щодо їхнього використання. Ініціатором виступив міністр внутрішніх справ О. П. Козодавлев, прибічник протекціонізму та розвитку фабрично-заводської промисловості в Росії. Він запропонував не виписувати майстрів з-за кордону, а прийняти в російське підданство ремісників – колишніх французьких солдат. І 4 липня 1813 р. С. К. Вязмітинов розіслав циркуляр «О желающих присягнуть на подданство России». До записки О. П. Козодавлева він вніс дещо стримуючі ноти: допускати до присяги на вірність імператорові, але «с наблюдением, однако же, осторожностей, дабы сим случаем не могли воспользоваться иногда люди вредные или подозрительные». Відповідно до його ж циркуляра від 19 серпня 1813 р., губернатори мали особливу увагу звернути на майстрів, а «буде обнаружены такие в каком-либо роде мануфактуры или знания в горном или рудокопном деле», радити цим новим підданим Російської імперії їхати туди, «где на казенные и партикулярные фабрики и заводы находятся с тем, не пожелают ли они обратиться по доброй воле на оные и тем устроить себе состояние» [10, 132].

У Чернігівській губернії майстри працювали, зокрема, на суконній фабриці графа Г. М. Зотова в м. Ніжин. У Сильвестра Мартініані й Анжена Маріані з Рима та Юста Гверієрі з Флоренції вилучили паспорти й пообіцяли повернути через 9 місяців роботи на фабриці. Але вони попрацювали півтора року й наприкінці 1815 р. були доставлені в Чернігів. Італійці вирішили залишитися в Росії й у грудні 1815 р. подали клопотання про надання їм російського підданства (док. № 12).

28 квітня 1813 р. С. К. Вязмітинов повідомив київського коменданта генерал-лейтенанта О. Й. Массе, а він у свою чергу 31 серпня 1813 р. – київського та чернігівського цивільних губернаторів про дозвіл імператора залучити 500 військовополонених до робіт з укріплення Київської фортеці. Для цього губернатори мали відібрати «здоровых и к работе годных» полонених, за винятком поляків, яких відправляли до Георгіївська; пруссаків, саксонців і підданих Мекленбург-Шверинського та Ангельтгемандського герцогств, які були відпущені на батьківщину; іспанців і португальців, яких відправляли до Царського Села, та австрійців, «коих в сии работы употреблять запрещено» [11, 383].

Уже у вересні 1813 р. чернігівський губернатор повідомив О. Й. Массе про відправку до Києва 165 військовополонених та підготовку ще 130, які були відправлені на початку жовтня. Серед них були французи, італійці, голландці, баварці, альмани, баденці, неаполітанці, вестфальці та імерець [7, 78; 12, 1 – 1 зв.]. Остання партія військовополонених для робіт на Київській фортеці з 22 осіб була відправлена з Чернігова 25 жовтня [7, 257].

Військовополонені Великої армії також працювали на відбудові та укріпленні фортець у Бобруйську й Борисові, але восени 1813 р. ці роботи були припинені. На прохання мінського цивільного губернатора П. М. Добринського С. К. Вязмітинов розпорядився розмістити цих військовополонених на зимових квартирах у Чернігівській губернії, «дабы они будущей весною, с лучшею удобностию, могли быть употреблены к продолжению и окончанию бобруйских и борисовских фортификационных работ». 27 жовтня 1813 р. до Чернігова було направлено 789 полонених з Борисова та 934 – з Бобруйська, які розмістилися в Козелецькому повіті (док. № 8).

Треба відзначити, що ставлення до Великої армії, французів, як свідчать приватне листування, щоденники офіцерів і цивільних осіб, по ходу війни змінювалося. Так, у липні 1812 р. петербурзький чиновник І. Б. Оденталь писав: «удивляюсь, что французов берут живых в плен. Это сушая зараза. Изверги сии напитаны таким духом, что их более еще должно опасаться пленных, нежели сражаться с ними» [5, 215; 13, 58, 91, 112, 181, 176 – 177]. Восени 1812 р. ставлення почало помітно мінятися. Так, генерал Д. М. Волконський у листопаді писав: «Морозы пресильные... Встретил пленных. Они в гибельном положении. Их ставят на биваках без одежды и даже почти без пищи... их множество по дороге умирает...» [15, 153]. Інший очевидець полковник М. М. Петров, описуючи «тартарные мучения» французів, робить висновок: «как бы не были велики злодеяния французов, мера лютоостей страдания их... превозмогла справедливую к ним ненависть» [16, 203 – 204].

Турбувалися про долі військовополонених і місцеві губернатори. 24 вересня 1813 р. мінський губернатор П. М. Добринський у листі до чернігівського губернатора О. П. Бутовича рекомендував і прохав подбати про поручика Карла Тумемберта, який виявився родичем міністра морських справ Російської імперії маркіза де Траверсе (док. № 6).

Офіцери мали право добиратися до місця постійного перебування своїм коштом на поштових, але не завжди вони отримували на це дозволи. Так, 27 січня 1814 р. з таким проханням до чернігівського губернатора звернулися полковник Бернар, батальйонний начальник Деланд, інспектор магазинів Крамар Шарль, лікар Ляфере Франсуа, поручик Сануа Габріель та дивізійний скарбник Лемаль, яким було відмовлено «за имеющимся начальственным предписанием» (док. № 9).

У зверненні до Сенату Франції 2 квітня 1814 р. російський імператор Олександр І, зокрема, зазначав: «Я – друг французского народа... И, чтобы доказать этот длительный союз с вашей нацией, я возвращаю ей всех французских пленных, находящихся в России» [17, 629]. Державна машина Російської імперії запрацювала в зворотному напрямку.

У травні 1814 р. розпочався процес репатріації полонених. Вони також направлялися партіями в супроводі рядових інвалідних команд або земського ополчення, які отримували типову інструкцію, згідно з якою партія відправлялася відповідно за складеним маршрутом, конвоїр отримував кошти на полонених з розрахунку 5 коп.

на солдата, які видавалися їм під розписки щотижнево; крім грошей, полонені постачалися провіантом. Конвоїрам приписувалося «во время следования обходиться с пленными ласково, учтиво и человеколюбиво без всяких грубостей под опасением наказания, а на случай больных отдавать в ведение градских и земских полиций» [18, 105].

Ще 4 липня 1813 р. Олександр I підписав іменний указ цивільним губернаторам «О дозволеннии военнопленным вступать в подданство России», згідно з яким нижні чини склали присягу після прийняття рішення щодо надання громадянства губернатором з наступним надсиланням списків до Міністерства внутрішніх справ. Що стосується офіцерів, то до міністерства надсилалися списки бажуючих стати підданими Російської імперії, де й приймалося відповідне рішення [9, ст. 25415]. Цей указ був доповнений розпорядженням головнокомандувача Санкт-Петербурга С. К. Вязьмитинова від 5 серпня 1813 р., згідно з яким колишні військовополонені протягом 9 місяців після прийняття присяги мали обрати рід діяльності.

Після квітня 1814 р. багато хто з полонених зміг жити вільніше, влаштуватися гувернерами, учителями, садівниками, кухарями й т. ін. в родини дворян і міщан. За спогадами сучасників, полоненого француза можна було зустріти тоді майже в кожному будинку. І навіть у юного Михайла Лермонтова вихователем був колишній гвардієць, офіцер Кале [10, 130]. Камердинером у дійсного статського радника графа Г. М. Зотова в м. Ніжині служив підпоручик артилерії Август Обер. 24 грудня 1812 р. він потрапив у полон при взятті російською армією Кенігсберга, звідки пройшов шлях спочатку до Харкова, звідти – до Сум і нарешті влітку 1814 р., ймовірно, під час повернення на батьківщину, – до Києва, де його й запросив на службу граф [11, 775]. А в липні 1815 р. граф Г. М. Зотов виїхав до Санкт-Петербурга, й Август Обер мешкав у ніжинського городничого, але, не бажаючи в нього служити, у вересні 1815 р. він приїхав до Чернігова й подав клопотання про зарахування до артилерійського полку російської армії [11, 773 – 773 зв.].

Життя військовополонених, які опинилися далеко від Франції, у суворих кліматичних умовах і практично не мали зв'язку з батьківщиною, було непростим. Та яким би важким воно не було, полонені не ремствували. Деякі з них пройшли через усе пекло відступу разом зі своїми дружинами. Так, у травні 1815 р. з Мінська через Чернігів до Курська під вартою унтер-офіцера мінської внутрішньої сторожі вирушив лікар Іполит Лефевр з дружиною Маріанною Гербель та слугою з військовополонених Ніколя Репаром (док. № 11).

Невідомо, як склалися долі більшості полонених, серед яких тільки генералів було близько 50. За різними даними, з 200 тис. військовополонених у квітні 1815 р. на батьківщину повернулося лише близько 30 тис. [10, 136]. Багато хто залишився і влаштувався в Росії. Наприклад, у грудні 1812 р. у Гродно в полон потрапив 33-річний лікар 58-го піхотного полку австрійського походження Йосип Шторх. 20 березня 1813 р. він з партією військовополонених прибув до Чернігова, де працював у лазареті Чернігівської богадільні. Згодом він виявив бажання залишитися в Росії. Склавши присягу на вірність, 14 квітня 1814 р. він отримав паспорт із приписом обрати рід діяльності. Та, маючи 20-річний стаж лікарської діяльності, у січні 1815 р. він звернувся з проханням про надання місця в Чернігівському губернському правлінні (док. № 10). На жаль, подальша доля Йосипа Шторха невідома. Частина військовополонених повернулася до Франції після подій 14 грудня 1825 р. та перевірок благонадійності й утисків, що почалися у зв'язку з цим.

Проте в історії військовополонених рано ще ставити крапку. Слава Великої армії була такою ж великою, наскільки жахливою стала трагедія, що її охопила. Тому з появою нових джерел долі її воїнів – і генералів, і рядових, як і раніше, хвилюватимуть дослідників різних країн.

Документи друкуються згідно з сучасними правописними нормами із дотриманням лексичних і стилістичних особливостей оригіналу.

1. Chandler D.G. The Campaigns of Napoleon / D.G. Chandler. – London, 1966. – 1172 p.
2. Россия первой половины XIX века глазами иностранцев / Сост. Ю. А. Лимонов. – М., 1991. – 719 с.
3. Михайловский-Данилевский А. И. Журнал 1813 г. / А. И. Михайловский-Данилевский // 1812 год... Военные дневники. – М., 1990. – С. 304 – 380.
4. Вильсон Р.-Т. Дневники и письма. 1812 – 1813 / Р.-Т. Вильсон. – СПб., 1995. – 312 с.
5. Муравьев Н. Н. Записки / Н. Н. Муравьев // Русские мемуары. Избранные страницы. 1800 – 1825 гг. – М., 1989. – С. 73 – 157.
6. Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1220, 632 арк.
7. Там само, спр. 1209, 765 арк.
8. Там само, спр. 1218, 528 арк.
9. Полное собрание законов Российской империи. – Изд. 1830. – Т. XXXII.
10. Сироткин В. Г. Судьба французских солдат в России после 1812 года / В. Г. Сироткин // Вопросы истории. – 1974. – № 3. – С. 130 – 136.
11. Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1221, 867 арк.
12. Там само, спр. 1211, 37 арк.
13. К чести России. Из частной переписки 1812 года. – М., 1988. – 239 с.
14. Вяземский В. В. «Журнал» 1812 г. // 1812 год... Военные дневники. – М., 1990. – С. 186 – 226.
15. Волконский Д. М. Дневник 1812 – 1814 гг. // 1812 год... Военные дневники. – М., 1990. – С. 123 – 185.
16. Петров М. М. Рассказы... // 1812 год. Воспоминания воинов русской армии. – М., 1991. – 480 с.
17. Внешняя политика России XIX и начала XX вв. – Т. VI. – М., 1962. – 782 с.
18. Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1327, 576 арк.

№ 1

Список будівель м. Чернігова для розміщення поранених та хворих воїнів російської та французької армій

15 липня 1812 р.

1. Три корпуса поветового училища – при среднем построить нужные места.
 2. В доме генерал-губернатора со всеми при нем строениями – построить кухню на 1200 человек, нужные места, вставить стекла и исправить испорченные полы.
 3. Четыре корпуса дома призрения с кухней под больных, при оных половина того корпуса, где занимает местная аптека для полевой гошпитальной – в аптеке исправить полы.
 4. Дом семинарии в трех корпусах со всеми при них строениями – пристроить кухню на 500 человек.
 5. В клунях помещиков Домонтовской, Лизогубова, Миклашевского, Бурковского – при сих клунях нужно построить кухню на 400 человек при клуне Миклашевского и при каждой нужные места и нары по указанию лекаря Дьяконова.
- Сверх того на первый раз приготовить соломы 75 возов и дров для кухни гошпитала.

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1053, арк 2 – 2 зв. Рукопис, оригінал.

№ 2

Рапорт чернігівського стряпчого Троцького чернігівському цивільному губернаторові барону І. В. Френсдорфу про необхідність вжити заходів задля запобігання розповсюдження епідемічних захворювань

21 лютого 1813 р.

Исполняя повеление Вашего превосходительства от 20 сего месяца к нам состоявшееся, входили мы в причины, могущие быть за открытием весны и теплоты от испарений при истлении погребенных не с должной аккуратностью на кладбищах человеческих тел и накопленного во множестве при всех больницах человеческого ж помета и в некоторых лошадиного навоза, довольно вредоносные для жителей здешнего города. И хотя из упомянутых предписаний и таковых же переданных нам вчерашнего числа от господина здешнего губернского правления советника Воленкова видно, что Ваше превосходительство изволили предписать здешней городской полиции взять в вышеописанном обстоятельстве недремлемую со стороны ее предосторожность, но однако ж при обозрении нами вчерашнего числа мест, от коих ожидать можно вышеписанного вреда, не нашли мы никаких мер, по коим бы приметить можно осторожность оной полиции. Но все, что подает сомнение к повреждению воздуха, находится не упрятано и в таком беспорядке, как и господин советник Воленков находил. В отвращение чего не благоугодно ли будет Вашему превосходительству удовлетворить надобность опрятности зла:

1. Повелеть здешней госпитальной конторе, дабы оная приказала команде, коей поручено приготовление ям для погребения мертвых, по изготовлении каждой таковой ямы приглашать нас к освидетельствованию, в должную ли она пропорцию заготовлена, равномерно когда в оную положены будут тела, извещать нас для увиденья, не излишне ли наполнена она мертвыми.

2. В жестокость морозов прошедшей зимы как упомянутая команда своих мертвых, так и полиция, погребавшая замерзших и умерших военнопленных, не пеклись зарыть по надлежащему, но набрасывали множество тел в одну яму немногим ниже поверхности земли, что очевидно на кладбищах по упадинам, в которых в рыхлой земле имеются трещины едва ли не до самых тел доходящие. То, чтобы заглушить все вредные оттоль испарения, надобно сделать вновь на тех ямах насыпи вышиною не менее 3,5 аршина с плотным той насыпи утоптанием. Каковую работу в нынешнюю безопасную погоду и во время, не озабочивающее поселян сельскими работами, дабы можно было кончить в одну неделю, не благоугодно ли будет Вашему превосходительству предписать здешнему господину земскому комиссару выслать к 25 числу сего месяца из ближайших к Чернигову селений возрастных рабочих, не исключая и женска пола, 100 человек с топорами, лопатами и заступами за заплату, какая значится по торговым ведомостям.

3. При больницах не только во всех нужных местах наполнено человеческого навоза множество, но и на дворах и около оных, а городской дом, бывший под занятием квартирою господина здешнего полицмейстера, и дом французского генерала Тюринга завалены лошадиным навозом, то и надобно в сие же безопасное время к очищению всего того выслать из ближайших селений и на таком же условии из поселян 20 подвод воловых или конных и 30 человек рабочих с лопатами и топорами, а для вылития нужных мест потребно искупить надобное количество ведер, ушатов, черпаков и железных лопаток.

4. Для все в двух последних пунктах изъясненных надобностей не благоугодно ли будет ассигновать сумму из находящихся в распоряжении Вашего превосходительства, которая бы по требованиям нашим была и отпускаема, и находилась в нашем распоряжении, как и самые рабочие, без участия полиции, могущей сделать только остановку и замешательство.

Казенных дел стряпчий *Троцкий*

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1218, арк. 410 – 41 зв. Рукопис, оригінал.

№ 3

Відомості про військовополонених, що перебували в лікарні Чернігівської богадільні та Чернігівському тимчасовому військовому шпиталі

3 травня 1813 р. – 5 жовтня 1814 р.

Період	Було	Прибуло	Виліку- валося	Померло
Лікарня богадільні				
3 – 10 травня 1813 р.	81	1	22	4
12 – 19 липня 1813 р.	71	10	8	2
16 – 23 серпня 1813 р.	48	13	2	1
6 – 13 вересня 1813 р.	82	3	16	-
2 – 9 листопада 1813 р.	96	8	38	-
16 – 23 листопада 1813 р.	71	40	23	1
28 грудня 1813 р. – 4 січня 1814 р.	120	42	44	3
11 – 18 січня 1814 р.	116	31	27	3
15 – 22 лютого 1814 р.	88	14	35	1
8 – 15 березня 1814 р.	50	21	6	-
Тимчасовий військовий шпиталь				
13 – 20 липня 1813 р.	507	31	86	25
24 – 31 серпня 1813 р.	262	26	41	4
28 вересня – 5 жовтня 1814 р.	181	16	34	3
5 – 22 жовтня 1814 р.	160	4	17	2
19 – 26 жовтня 1814 р.	135	8	10	1
26 жовтня – 2 листопада 1814 р.	132	14	18	1

Таблиця складена за відомостями наглядача лікарні Чернігівської богадільні та рапортами наглядача шпиталю чернігівському цивільному губернатору (Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1209, арк. 87, 129, 165, 354; спр. 1217, арк. 111, 387; спр. 1218, арк. 71; спр. 1220, арк. 89, 93 зв.; спр. 1221, арк. 33, 253 зв.; 566, 635; спр. 1329, арк. 168, 379. Рукописи, оригінали).

№ 4

Рапорт чернігівського цивільного губернатора О. П. Бутовича Особливій канцелярії Головнокомандувача Санкт-Петербурга С. К. Вязмітинова про оголошення військовополоненим медикам дозволу вступати на російську службу
Червень 1813 р.

Во исполнение Высочайшего повеления, изображенного в предписании Вашего высокопревосходительства от 1 апреля об объявлении военнопленным медицинским чинам, в здешней губернии находящимся, не желают ли они поступить в нашу службу с тем, что будут определены в воинские госпитали с производением приличного по трудам жалованья, предписывал я мглинскому поветовому маршалу, в ведомстве которого находятся военнопленные медицинские чины, на что маршал от 7 мая уведомил, что из находящихся там медицинских чинов ни один не изъявил на то своего желания, о чем долгом поставляю Вашему высокопревосходительству донести.

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1216, арк. 12. Рукопис, чернетка.

№ 5

Рапорт новозибківського поліцмейстера О. П. Бутовичу про закупівлю взуття для військовополонених

19 серпня 1813 р.

Вследствие предписания Вашего превосходительства от 7 августа под № 13617 купленные мною у новозыбковских жителей 176 пар лаптей для снабжения оными

пленных при сем честь имею представить, подношу у сего и ведомость у кого и за какую цену означенные лапти куплены.

Новозыбковский полицмейстер князь *Баратов*

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1221, арк. 129. Рукопис, оригінал.

№ 6

Лист мінського цивільного губернатора П. М. Добринського О. П. Бутовичу про сприяння при проїзді Черніговом військовополоненому офіцеру Карлу Тумембурту

**24 вересня 1813 р.
м. Мінськ**

Милостивый государь Алексей Петрович!

14 сентября отправлена из Минска в Чернигов с прапорщиком 5-го Полтавского казачьего полка Воротиляком партия военнопленных, в числе коих находится военнопленный офицер поручик Карл Тумемберт.

Сему Тумемберту министр наш господин маркиз де Траверси присылал деньги при письме ко мне и вместе с тем поручил его в мое покровительство, а ныне при отправлении в Чернигов показанный Тумемберт изъяснял, что он родственник господину маркизу де Траверси, и просил меня рекомендовать его Вашему превосходительству.

Убеждаясь просьбою сказанного Тумемберта, я покорнейше прошу Ваше превосходительство не оставит его покровительством Вашим и при сем честь имею уведомить Вас, милостивый государь, что он, Тумемберт, во все время пребывания здесь вел себя порядочно.

С совершенным почтением и преданностью имею честь быть, милостивый государь, Вашего превосходительства покорнейший слуга *Павел Добринский*

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1209, арк. 29, 45. Рукопис, оригінал.

№ 7

Лист титулярного радника П. Смагіна до О. П. Бутовича про дозвіл військовополоненому лікарю Янсону залишатися зі Смагіним

**13 жовтня 1813 р.
м. Ніжин**

Многочисленное снисхождение Вашего превосходительства к просьбам моим осмеливают меня надеяться, что благосклонное рассмотрение и сей от великодушия Вашего последует.

Здесь, в Чернигове, находится пленный голландец доктор Янсон, неоднократно излечавший меня от болезни или лучше изъяснить возвративший мне жизнь.

Вашему превосходительству известно поручение, на меня возложенное от министра в нескольких губерниях, я, не желая болезни моею приостановить оною действием, решаюсь и с слабым здоровьем окончить оною, всепокорнейшее токмо испрашивая начальнического пособия Вашего и нисходительного позволения до времени излечения моего находится при мне пленному голландцу доктору Янсону. За поведение же его и за то, что он никакого легковерия и умышленности в делах политических чинить не осмелится – я берусь ответственность; равно когда он ни был потребован, тогда же и явится начальству, поелику всегда находится безотлучно при мне.

Уповая на благосклонное позволение, имею счастье пребыть с совершенным почтением и неограниченной преданностью, Вашего превосходительства милостивого государя всепокорнейший слуга *Петр Смагин*

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1209, арк. 473 – 473 зв. Рукопис, оригінал.

№ 8

Лист П. М. Добринського О. П. Бутовичу про розміщення в Чернігівській губернії військовополонених, які були задіяні на фортифікаційних роботах у Борисові та Бобруйську

27 жовтня 1813 р.

Господин Главкомандующий Санкт-Петербурга, согласно с представлением моим, предписывает мне от 10 сего месяца за № 3905, чтобы всех военнопленных нижних чинов, находившихся на крепостных работах в Бобруйске и Борисове, отправил я на зимние квартиры во вверенную Вашему превосходительству Черниговскую губернию, дабы они будущей весной с лучшей удобностью могли быть употреблены к продолжению и окончанию бобруйских и борисовских фортификационных работ.

Вследствие чего отправлен к Чернигову из Борисова под ведением Владимирского ополчения батальонного командира капитан-лейтенанта Богданова 789 военнопленных нижних чинов да из Бобруйска под командою того ж ополчения батальонного командира Лазарева-Станицева 934 человека, я имею честь уведомить о сем Ваше превосходительство и препровождая у сего два маршрута, по коим те военнопленные из Борисова и Бобруйска следуют, вместе с тем покорнейше прошу:

1. Назначить для всех отправляемых военнопленных выгодные зимние квартиры в поветах, наименее отдаленных от границ Минской и Могилевской губерний, дабы с наступлением весны можно без потери времени обратиться к Бобруйску и Борисову.

2. Препровождающие из Борисова и Бобруйска военнопленных два батальона Владимирского ополчения по доставлению военнопленных до назначенных им Вашим превосходительством зимних квартир немедленно обратиться в Бобруйск и Борисов, но ежели бы крайняя надобность требовала оставить один из сих батальонов для присмотра за военнопленными на зимних квартирах, тогда покорно прошу удержать на сей предмет батальон господина Богданова, а Станицева батальон непременно обратиться в Бобруйскую крепость.

3. В каких местах расположены будут Вашим превосходительством на зиму отправляемые из Бобруйска и Борисова военнопленные, о том покорнейше прошу меня уведомить.

За сим имею честь быть с совершенным почтением и преданностью, милостивый государь мой, Вашего превосходительства покорнейший слуга *Павел Добринский*

Резолюція: О размещении сих пленных на квартирах в Козелецком повете.

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1218, арк. 238 – 238 зв. Рукопис, оригінал.

№ 9

Лист військовополонених офіцерів О. П. Бутовичу про дозвіл їм добиратися до місця перебування в полоні на поштових

27 січня 1814 р.

м. Чернігів

Ваше превосходительство!

Вы имели благоволение к некоторым штаб-офицерам, дав им способы ехать на почтовых. Мы осмеливаемся испрашивать у Вашего превосходительства сей же милости, на которую чины наши дают нам несколько право. В сем случае удостоите принять изъявление нашей признательности и удостоверение глубочайшего почтения, с каковым имеем честь быть Вашего превосходительства покорнейшие слуги полковник Бернар, батальонный начальник Деланд, инспектор магазейна Крамар Шарль, директор гошпиталя Ляфере Франсуа, поручик Сануа Габриель и дивизионный казначей Лемаль.

Резолюція: Скажите оным пленным, что сего сделать не можно за имеющимся начальственным предписанием.

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1217, арк. 481 – 481 зв. Рукопис, переклад з французької (оригінал – арк. 482).

№ 10

**Прохання лікаря Й. А. Шторха про прийняття його в підданство
Російської імперії**

9 лютого 1814 р.

По взятти мене 1812 года при больницах в Гродно російськими військами в плен, находясь в г. Чернигове с 20 марта 1813 г. безотлучно, и хотя того года в июне объявлено мне и прочим австрийским подданным о возвращении на прежнее жилище в Австрию кто пожелает, но я, согласясь остаться вечно подданным в России, дал в том господину советнику Боголюбову подписку, а после того и доньне резолюции мне не объявлено. Как же я и ныне не переменяю того желания и по повелению Вашего превосходительства по науке медицинской нахожусь при лазарете богоугодного заведения в ведении доктора Мауберга и следственно исправляю службу мою в России, то Ваше превосходительство и прошу покорнейше приказать кому следует привести меня на верноподданство России к присяге по положению об иностранцах и тем основать мое всегдашнее в ней пребывание, а о резолюции по сему не оставит Ваше превосходительство мне объявить.

Иосиф Антонович Шторх

Имею 35 лет, родом Австрийского владения, служил тамошней службы в 58-м пехотном полку 18 лет лекарем.

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1329, арк. 34 – 34 зв. Рукопис, оригінал.

№ 11

**Лист П. М. Добринського О. П. Бутовичу про сприяння військовополоненим,
які прямують до Курська власним коштом**

22 травня 1815 р.

м. Мінськ

Милостивый государь Алексей Петрович!

С нарочным Минской внутренней стражи унтер-офицером Иваном Ермолаевым отправился из Минска по тракту в Курск до Чернигова военнопленный французской нации доктор Гиполит Лефевр с находящейся при нем женщиной француженкою Марьянною Гербель и служителем военнопленным французом Николая Ренар, следующие по желанию собственным коштом и экипажем на почтовых лошадях.

Уведомляя о сем Ваше превосходительство, я покорнейше прошу приказать по прибытии сих пленных отправить в Курск к тамошнему господину гражданскому губернатору, которому о нем, Лефевре, от меня писано, а унтер-офицера Ермолаева обратить в его команду, меня почтить своим уведомлением.

С совершенным почтением и таковою преданностью честь имею быть, милостивый государь, Вашего превосходительства покорнейший слуга *Павел Добринский*

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1327, арк. 73. Рукопис, оригінал.

№ 12

**Рапорт чернігівського поліцейстера О. П. Бутовичу про бажання італійських
військовополонених-майстрів скласти присягу на вірність Російській імперії**

30 грудня 1815 р.

Находящиеся в ведении частного пристава Хантинского военнопленные итальянцы Сильвестр Мартиниани, Анжен Марьян и Юст Гвериери, явсья в Черниговскую городскую полицию, показали, что родились они: Мартиниани и Марьян – Римской области в г. Риме, а Гвериери Тосканского герцогства в г. Флоренце из фабрикантов суконных дел, чему изучились назад тому лет шесть как, продолжали они воинскую службу во французской армии, а по забратии оные взяты российской армией в плен, и когда следовали с партией, то за прибытием в г. Нежин оставлены

тамошним полицмейстером в г. Нежине, затем определены по фабрикантскому мастерству на суконную фабрику графа Зотова с обнадеживанием, что, если они пробудут на фабрике 9 месяцев, то отданы им будут паспорта, где и находились полтора года. Затем отправлены в г. Чернигов, в коем поныне находясь под надзором полиции, возытели намерение остаться навсегда в России в подданстве и учинить на верность подданства присягу и записаться по званию их куда пожелают. Для того с приложением в подлинном военнопленных Мартиниани, Марияни и Гвариери показаниям Вашему превосходительству на благорассмотрение почтительнейше представляю.

Черниговский полицмейстер *підпис**

Резолюція: Представить господину Главнокомандующему Санкт-Петербурга.

Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 1218, арк. 423 – 423 зв. Рукопис, оригінал.

Публикуются архивные источники, раскрывающие разнообразные аспекты пребывания военнопленных Великой армии Наполеона в Черниговской губернии в 1813 – 1815 гг.

The archival sources exposing the different aspects of stay of prisoners of war of the Great army of Napoleon in Chernihiv Province in 1813 – 1815 are published.

* Підпис нерозбірливий

